

Co czytali Europejczycy w oświeceniu?

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Audiobook](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Źródło: Wolter, *Traktat o tolerancji*, przeł. Zdzisław Ryłko i Adolf Sowiński, za: *Wypisy z literatury oświecenia*, wybór i opracowanie Alicja Badowska, Tomasz Przedpełski, Wrocław 1998, s. 157–158.

- Źródło: Jan Jakub Rousseau, *Nowa Heloiza*, tłum. Ewa Rządowska. Cytat za: *Wypisy z literatury oświecenia*, wybór i oprac. Alicja Badowska, Tomasz Przedpełski, Wrocław 1998, s. 44–45.
- Źródło: Pierre Beaumarchais, *Wesele Figara (scena III)*. Cytat za: <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/wesele-figara.html#m1412499480887-1082823193>.
- Źródło: Jonathan Swift, *Podróże do wielu odległych narodów świata*, tłum. Maciej Słomczyński. Cytat za: *Wypisy z literatury oświecenia*, wybór i oprac. Alicja Badowska, Tomasz Przedpełski, Wrocław 1998, s. 21.
- Źródło: Laurence Sterne, *Podróż sentymentalna przez Francję i Włochy*, tłum. Anna Glinczanka. Cytat za: *Wypisy z literatury oświecenia*, wybór i oprac. Alicja Badowska, Tomasz Przedpełski, Wrocław 1998, s. 40.
- Źródło: Daniel Defoe, *Przypadki Robinsona Crusoe*, tłum. Stanisław Stampf'l. Cytat za: Ryszard W. Wolny, *Literatura angielska*, w: *Historia literatury światowej w dziesięciu tomach*, red. Tadeusz Skoczek, t. 5, Bochnia–Kraków–Warszawa 2006, s. 243.
- Źródło: Denis Diderot, *Kubuś Fatalista i jego pan*. Cytat za: <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/kubus-fatalista-i-jego-pan.html#m1326846394868-2859811369>.
- Źródło: Wolter (François-Marie Arouet), *Kandyd, czyli optymizm*. Cytat za: <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/kandyd.html>.
- Źródło: Daniel Defoe, *Dziennik roku zarazy (1722)*, [w:] *Wypisy z literatury oświecenia*, przeł. Jadwiga Dmochowska, wybór i oprac. Alicja Badowska, Tomasz Przedpełski, Wrocław 1998, s. 29–30.
- Źródło: Aleksander Radiszczew, *Wolność (1781–1783)* (strofy 11 i 13), przeł. Seweryn Pollak, za: Bogusław Mucha, *Literatura rosyjska*, w: *Historia literatury światowej w dziesięciu tomach*, red. Tadeusz Skoczek, t. 5, Bochnia–Kraków–Warszawa 2006, s. 55.

W 1690 r. Anglik John Locke wydał pracę *Rozważania dotyczące rozumu ludzkiego*, w której twierdził, że człowiek rodzi się jako „czysta tablica” (łac. *tabula rasa*), a nie, jak dotąd sądzono, z zestawem cech wrodzonych. Jak pisał w swoich dziełach, świat i nasze miejsce na nim poznajemy w ciągu całego życia, dlatego ważne, aby kierować się własnymi obserwacjami i rozumem. W Anglii, a następnie we Francji filozofowie i ludzie pióra promowali nowy sposób myślenia o miejscu człowieka i jego rolach w społeczeństwie już od końca XVII w. Do innych europejskich krajów i angielskich kolonii w Ameryce Północnej nowe idee dotarły nieco później, stały się niezwykle popularne w drugiej połowie XVIII w.

Źródło: Contentplus.sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Twoje cele

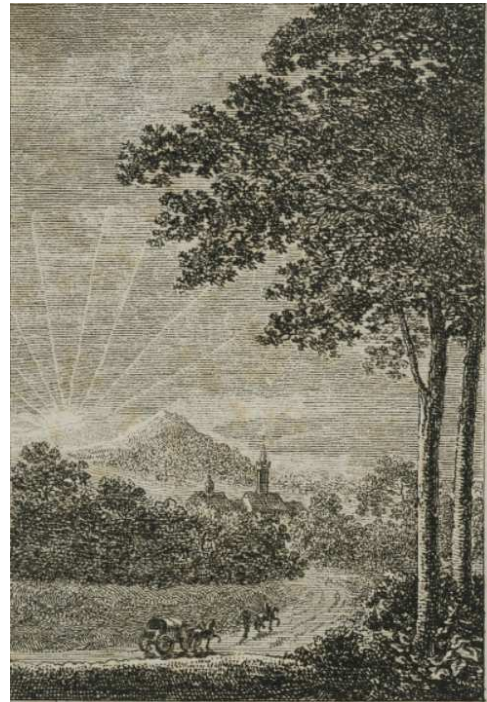
- Poznasz zagadnienia opisywane przez autorów oświecenia.
- Wyjaśnisz, dlaczego niektórym pisarzom za głoszone przez nich idee groziła nawet śmierć.
- Zajmiesz stanowisko w dyskusji o tym, czy historyk powinien korzystać z powieści i innych utworów literackich.

Przeczytaj

Fundamenty

Epoka oświecenia w dziejach kultury europejskiej przypada na okres od końca XVII w. do pierwszych lat XIX stulecia. Jej nazwa nawiązuje do „światła” (lub „świateł”), które rozprasza mrok rozumiany jako niewiedza (ciemnota) i przesąd. Uczeni, filozofowie i ludzie pióra wierzyli, że rozwój nauki i oświaty zapewni ogłowi społeczeństwa postęp cywilizacyjny. Według nich ludzie powinni na co dzień kierować się rozumem i wierzyć w prawdy weryfikowalne w sposób naukowy. Wystarczyłoby, gdyby pod uwagę brali tylko niepodważalne fakty, nauczyli się wątpić, a wnioski wyciągali na podstawie obserwacji, doświadczeń (empiryzm) i analizy ([racjonalizm](#)).

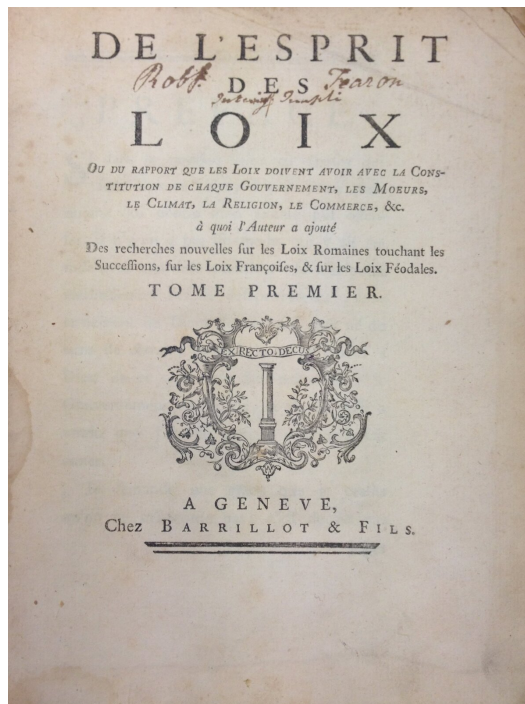
Tematem poruszonym często w pismach oświeconych była kwestia nietolerancji względem innowierców. Autorzy potępiali władze kościelne za prześladowania wyznawców innych religii i umacnianie wśród wiernych nienawiści do bliźnich. Dla części z nich najmniejszego sensu nie miało kurczowe trzymanie się [dogmatów](#) i sprawowanie kultu religijnego. Ukształtowały się dwie postawy filozoficzne wobec istnienia Boga: deizm i ateizm. Deiści byli przekonani, że Bóg stworzył ziemię, ale nie ingeruje w losy ludzkie, natomiast ateści wykluczali istnienie Boga. Te dwie postawy, zwłaszcza deistyczna, zyskały liczne grono na Zachodzie, natomiast w krajach, w których rozwinęło się tzw. oświecenie katolickie, jak Rzeczpospolita, Hiszpania czy Austria, występowały rzadko.

Daniel Chodowiecki, *Oświecenie*, II poł. XVIII w. Rysunek przedstawia grupę ludzi, która opuszcza mroczną leśną drogę i podąża w kierunku wschodzącego słońca, do wyłaniającego się z oddali dworu. W ten symboliczny sposób autor przedstawił główną ideę oświecenia, którą było wyzwolenie człowieka z niewiedzy i przesądów.

Źródło: Johann Christian Dieterich, Biblioteka Narodowa/Polona, domena publiczna.

Przedstawiciele oświecenia głosili, że każdy człowiek powinien mieć zagwarantowane prawa naturalne do wolności, równego traktowania, szczęścia i posiadania dóbr (własności), niezależnie od swojego pochodzenia czy

Pierwsza strona *O duchu praw* Monteskiusza z 1748 r. Zauważ, że na stronie tytułowej nie można doszukać się imienia i nazwiska autora (franc. *Charles Louis de Secondat, baron de La Brède et de Montesquieu*). Nie ma też na niej pseudonimu, pod którym mógłby się ukrywać. Dodatkowo książka została wydana w Genewie, a nie w Paryżu, gdzie mieszkał pisarz. Gdyby Monteskiusz próbował wydrukować swoje dzieło we Francji, musiałby uzyskać zgodę cenzora królewskiego, a ten, zważywszy na antyabsolutystyczną treść książki, zapewne by jej nie wydał. Tymczasem utwór szybko zdobył dużą popularność we Francji i rodzimi wydawcy drukowali go w sekrecie, aby zwiększyć swoje obroty.

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

Nie tylko dla przyjemności

Literatura oświecenia miała nie tylko bawić, ale również uczyć i propagować nowe wzorce zachowań. W XVIII-wiecznej Europie sukcesywnie rosło czytelnictwo, przede wszystkim w miastach. Bogaci mieszczaństwo i szlachetnie urodzeni mieli dostęp do większości tytułów, również tych ocenzurowanych, w popularnych wówczas salonach towarzyskich, przeważnie prowadzonych przez arystokratki i zamożne mieszcanki. W czasie tych spotkań ludzie pióra lub któryś z gości czytali współczesne utwory na głos, dostarczając zgromadzonym tematów do rozmów. Osoby spoza tego elitarnego świata mogły znaleźć książki, gazety i inne pisma albo posłuchać ich fragmentów w coraz liczniejszych bibliotekach publicznych, klubach, towarzystwach literackich czy kawiarniach.

światopoglądu. Sprzeciwiali się w ten sposób ówczesnym podziałom społecznym, wynikającym z funkcjonowania systemu stanowego. Oprócz sprzeciwu wobec feudalizmu cechą charakterystyczną pism tego okresu była krytyka [absolutyzmu](#). Monteskiusz, wydał dzieło *O duchu praw* (1748), w którym skrytykował rządy absolutne i przedstawił słynną koncepcję trójpodziału władz. Według niej dla zachowania równowagi w państwie poszczególne władze (wykonawcza, ustawodawcza i sądownicza) muszą być od siebie niezależne. Rozdział zapewnia ich wzajemną kontrolę i uniemożliwia koncentrację władzy w rękach jednej osoby lub grupy. Pod koniec XVII w. John Locke dowodził, że władza państwowa pochodzi od ludu i może on wystąpić przeciwko władzy [despotycznej](#). Ideę tę rozwinął Jan Jakub Rousseau w *Umowie społecznej* (1762), która promowała [ustrój republikański](#) i [demokrację bezpośrednią](#). W czasie rewolucji francuskiej książka ta stała się jedną z najważniejszych lektur zwolenników zmian. Na gruncie tej teorii zbudowane są współczesne demokracje.

Jean-François de Troy, *Czytanie Moliera* albo *Czytanie w salonie*, 1728 r. Zwróć uwagę na sposób, w jaki siedzą osoby w pokoju. Pozycja półleżąca była w tym czasie uznawana za zgodną z konwenansami, dopiero XX przyniósł w tym względzie zmiany. Na ilustracji widać sporo kobiet. W XVIII wieku wiele francuskich arystokratek organizowało w swoich salonach spotkania towarzysko-literackie. Zwyczaj ten przyjął się również w innych krajach Europy Zachodniej i Środkowej.

Źródło: Jean-François de Troy, Wikimedia Commons, domena publiczna.

Wnętrze angielskiej kawiarni w XVII w. W kawiarniach spotykali się raczej mężczyźni. Zdarzało się, że kobiety pracowały w obsłudze.

Źródło: autor nieznany, Biblioteka Bodleian, Uniwersytet Oksfordzki/Wikimedia Commons, domena publiczna.

Joseph Highmore, *Klub dżentelmenów*, ok. 1730 r. Kluby dla mężczyzn zaczęły powstawać w XVIII w. Mieli do nich wstęp tylko ci szlachetnie urodzeni. W krajach anglosaskich kluby dżentelmenów istnieją do dziś.

Źródło: Joseph Highmore, Yale Center for British Art/Wikimedia Commons, domena publiczna.

Czytelnia Biblioteki Paryża, widok współczesny. W XVIII w. nie tylko w uniwersytetach, klasztorach czy instytucjach naukowych funkcjonowały biblioteki. Na fali szerzenia oświaty powstawały biblioteki publiczne. Pierwsza miejska biblioteka w Paryżu została otwarta w 1763 r. staraniem członka magistratu i bibliofila Antoine'a Moriau (1699–1759).

Których przedmiotów widocznych na zdjęciu na pewno nie było w czytelni w XVIII w.?

Źródło: BHVP, Wikimedia Commons, licencja: CC BY-SA 3.0.

Mistrzowie pióra i ich dzieła

W utworach z okresu oświecenia często pojawia się bohater nieszlacheckiego pochodzenia, który poprzez swoją otwartość na nowe idee, naukę i ciężką pracę odnosi sukces. Pisarze próbowali dotrzeć ze swoim przesłaniem do jak najszerszego grona odbiorców, dlatego ich teksty cechowała prostota i klarowność wywodu. Niejednokrotnie mamy do czynienia z dialogiem prowadzonym między zwolennikami starego i nowego porządku. Powodzeniem cieszyły się [satyra](#), [bajka](#), powiastka filozoficzna, [poemat heroikomiczny](#), [felieton](#), dramat (zwłaszcza komedia) i poezja. W oświeceniu powstały też całkiem nowe gatunki: powieść realistyczna i sentymentalna, [esej](#) i [sielanka](#). O ile w pierwszej połowie XVIII w. literaci hołdowali [klasycyzmowi](#), który odwoływał się do antycznych form i racjonalizmu, o tyle pod koniec stulecia upowszechnił się sentymentalizm – ponad rozum stawiający uczucia i emocje, przyrodę i powrót na łono natury.

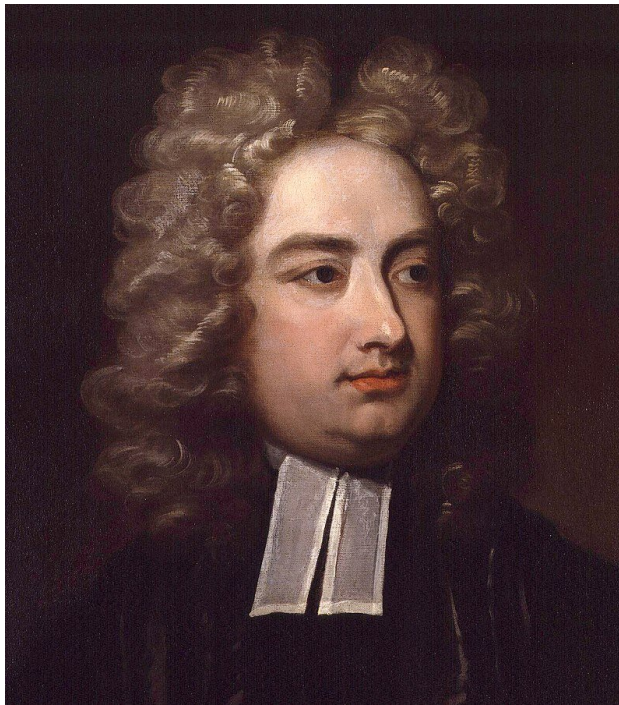

Wikimedia Commons, domena publiczna.

Godfrey Kneller, *Daniel Defoe*, (1660–1731), XVII/XVIII w.

Defoe napisał m.in. *Przypadki Robinsona Crusoe*.

2

Wikimedia Commons, domena publiczna.

Charles Jervas, *Jonathan Swift, (1667–1745),*
1710 r.

Swift znany jest ze swoich *Podróży do wielu*
odległych narodów świata.

Wikimedia Commons, domena publiczna.

3

Joshua Reynolds, *Laurence Sterne*,
(1713–1768), 1760 r.

Anglik napisał powieść zatytułowaną *Podróż
sentymalna przez Francję i Włochy*.

4

Wikimedia Commons, domena publiczna.

Maurice Quentin de La Tour, *Voltaire*,
(1694–1778), 1736 r.

W twórczości Woltera rozczytywały się elity
całej Europy. Napisał on na przykład *Kandyda*,
czyli *optymizm* i *Traktat o tolerancji*.

Wikimedia Commons, domena publiczna.

Louis-Michel van Loo, *Denis Diderot*, (1713-1784), 1767 r.}

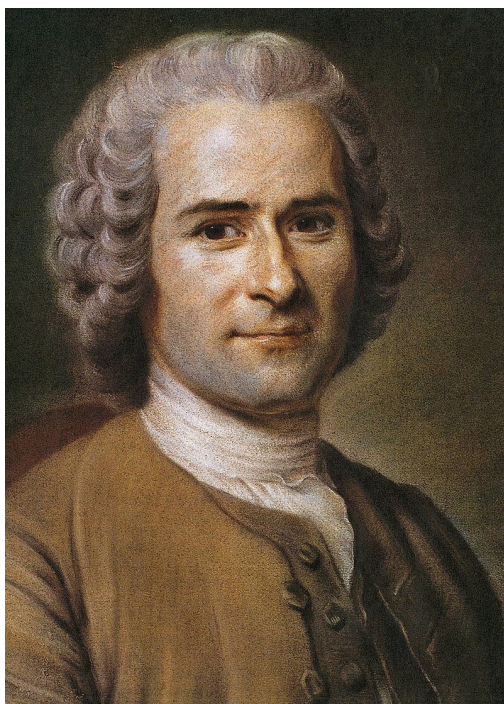
Francuz redagował *Wielką Encyklopedię Francuską* i pisał do niej artykuły. Wydał też powiastkę filozoficzną pt. *Kubuś Fatalista i jego pan*.

Wikimedia Commons, domena publiczna.

Jean-Marc Nattier, *Pierre Beaumarchais*, (1732–1799), ok. 1755 r.

Wesele Figara (1784) autorstwa Beaumarchais'go początkowo zostało objęte królewskim zakazem upubliczniania ze względu na swoją antyfeudalną wymowę. Później utworem zainteresował się Mozart, który skomponował do niego operę i sztuka stała się jedną z najbardziej popularnych w Europie.

Wikimedia Commons, domena publiczna.

Maurice Quentin de La Tour, *Jan Jakub Rousseau*, (1712–1778), II poł. XVIII w.

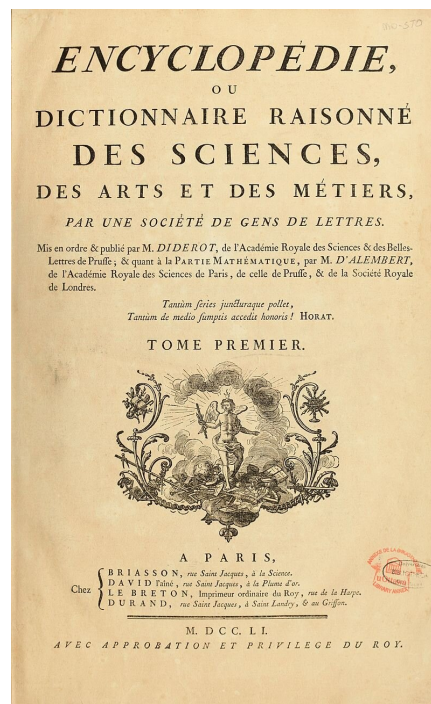
Rousseau napisał m.in. *Umowę społeczną*, *Emila, czyli o wychowaniu* oraz *Nową Heloizę*.

Twórczość sentymentalna miała ogromny wpływ na autorów zaliczanych do prekursorów kolejnej epoki – romantyzmu. To m.in. *Nowa Heloiza* pióra Rousseau zainspirowała Johanna Wolfganga Goethego (1749–1832) do napisania *Cierpień młodego Wertera* (1774). Choć (sentymentalne) utwory Sterne’a, Rousseau czy Goethego cieszyły się dużą popularnością, w XVIII w. przeważały jednak pisma w nurcie klasycystycznym. W Niemczech tworzył Gotthold Ephraim Lessing (1729–1781), współtwórca niemieckiego dramatu mieszczańskiego (*Pani Sara Sampson*, *Minna von Barnhelm*) i autor pierwszej narodowej komedii (*Żołnierska dola*). W Rosji za głównego przedstawiciela literatury oświecenia uchodzi z kolei Aleksander Radiszczew (1749–1802), który w powieści *Podróż z Petersburga do Moskwy* skrytykował **poddaństwo** chłopów, **pańszczyznę**, przywileje stanowe i absolutyzm, za co został zesłany na Syberię. W Rzeczypospolitej największą sławę zyskał biskup warmiński Ignacy Krasicki (1735–1801). Specyfika literatury polskiego oświecenia wynikała z silnej pozycji Kościoła katolickiego (pisarze raczej krytykowali lenistwo i zacofanie duchownych niż Kościół jako instytucję) oraz słabości mieszczaństwa. Oświeceniowi pisarze wywodzili się głównie ze szlachty, stąd chociaż pojawiały się

postulaty zniesienia podziałów stanowych, to dominowały głosy mówiące o reformie ustroju z zachowaniem uprzywilejowania tej warstwy społecznej.

Cała wiedza w jednym miejscu – *Encyklopedia*

Pisarze oświecenia byli przekonani, że wiedza powinna być dostępna dla każdego. We Francji grupa skupiona wokół matematyka Jeana Le Ronda d'Alemberta i filozofa Denisa Diderota podjęła próbę zebrania i przedstawienia w formie słownikowej ówczesnego stanu wiedzy ze wszystkich dziedzin nauki. Chociaż tego rodzaju próby były podejmowane w różnych krajach już wcześniej, *Encyklopedia albo słownik rozumowany nauk, sztuk i rzemiosł* (1751–1780, 35 tomów) odniosła ogromny sukces w Europie. Swoją popularność zawdzięczała z jednej strony niemal powszechnej znajomości języka francuskiego wśród elit, a z drugiej renomie pisarzy, którzy zgodzili się wziąć udział w projekcie. Do *Wielkiej encyklopedii francuskiej*, jak z czasem zaczęto ją nazywać, pisali bowiem m.in. Wolter i Monteskiusz. Pierwsze tomy ukazywały się za zgodą władz, jednak później Ludwik XV objął *Encyklopedię* cenzurą, a papież umieścił ją na *Indeksie ksiąg zakazanych* ze względu na zawartą w niej krytykę feudalizmu i Kościoła.

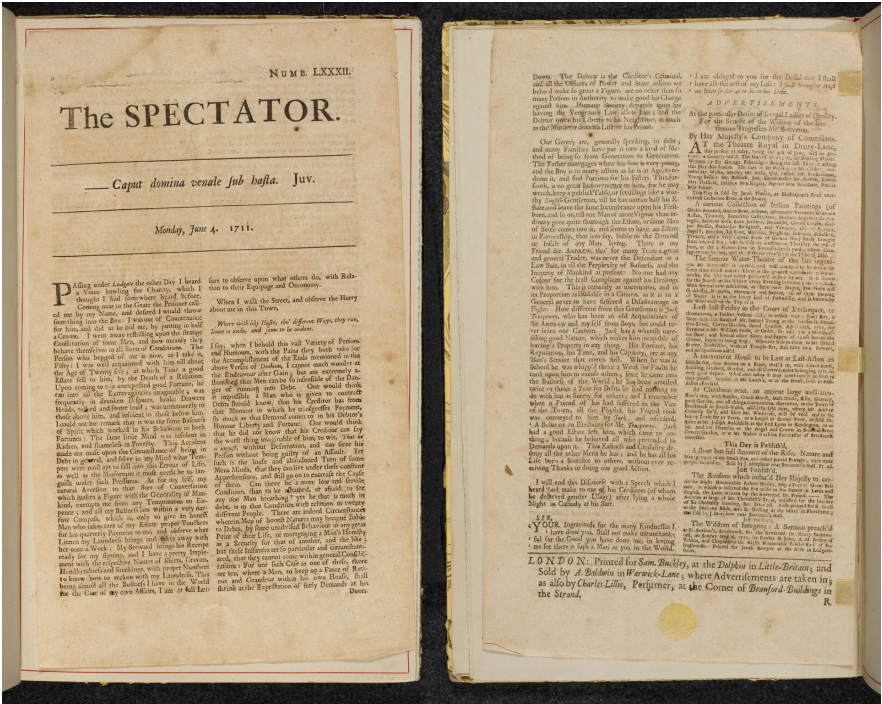
Oktładka pierwszego tomu *Encyklopedii albo słownika rozumowanego nauk, sztuk i rzemiosł*, 1751 r. Pod rokiem wydania, umieszczono dopisek: „Za zgodą i z przywilejem króla” (*Avec approbation et privilege du roi*). Wyjaśnij, w jaki sposób ilustracja umieszczona na okładce nawiązuje do idei, która przyświecała redaktorom *Encyklopedii* przy wdrażaniu projektu.

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

Narodziny czwartej władzy

W XVIII w. narodziło się nowoczesne dziennikarstwo. Co prawda pierwszym regularnie wydawanym tytułem była kontrolowana przez francuski dwór „Gazette de France”

(ukazująca się od 1631 r.), ale to właśnie w oświeceniu doszło do rozwoju prasy i jej upowszechnienia. Ówczesne czasopisma i gazety zawierały informacje o charakterze politycznym, gospodarczym, naukowym, kulturalnym i obyczajowym oraz drobne ogłoszenia. Bardzo często pojawiały się w nich utwory literackie: fragmenty prozy, wiersze, felietony, artykuły na tematy literackie i filozoficzne. Pierwsze dzienniki powstały na początku XVIII w. w Anglii. Były to „Daily Courant” i „Spectator”, które miały charakter moralizatorski i propagowały oświeceniowe idee. Dziennikarstwem zajmowali się politycy i literaci, m.in. wspomniani już Daniel Defoe i Jonathan Swift. Na angielskich tytułach wzorowali się wydawcy w innych europejskich krajach (np. „Monitora” w Rzeczypospolitej) i koloniach (np. „Boston Gazette” w Massachusetts). O ile w Polsce i Ameryce dziennikarze cieszyli się stosunkowo dużą swobodą, o tyle tam, gdzie panował absolutyzm, musieli się oni liczyć z ograniczeniami wynikającymi z cenzury. Na przykład we Francji pierwszy dziennik, konkurencyjny dla „Gazette de France”, pojawił się dopiero w 1777 r. i był nim „Journal de Paris”.

„Spectator” z 4 lipca 1711 r. Mimo iż XVIII-wieczne czasopisma nazywały się „dziennikami”, nie ukazywały się codziennie, ale dwa lub trzy razy w tygodniu (zmieni się to w kolejnym stuleciu). Zwykle zajmowały od 2 do 4 stron.

Źródło: Joseph Addison, Richard Steele, British Library, domena publiczna.

Słownik

absolutyzm

(z łac. *absolutus* – zupełny, bezwzględny) system władzy we wczesnonowożytnej Europie, w ramach którego władca sprawował niemal nieograniczoną władzę
ateizm

(z gr. *atheos* – bezbożny) nurt filozoficzny i postawa życiowa; ateści negują istnienie boga (bogów)

bajka

(z prasl. *bajka* – mówienie; baśń; opowiadanie) – krótki utwór napisany wierszem lub prozą, o charakterze moralizatorskim. Bohaterami są najczęściej zwierzęta symbolizujące ludzkie cechy

deizm

(z łac. *deus* – bóg) nurt filozoficzno-religijny i postawa życiowa; deści nie wykluczają istnienia boga, ale traktują go jak stwórcę-konstruktora, który stworzył ziemię i ustalił panujące na niej prawa naturalne, na tym jego rola się kończy – nie ingeruje on w ludzkie sprawy ani nie ma wpływu na przyrodę.

demokracja bezpośrednia

system, w którym ogół obywateli na drodze głosowania podejmuje wszystkie ważne decyzje państwowe

despotyzm

(z gr. *despótēs* – pan, władca) – rządy absolutne, niczym nieograniczone; władza sprawowana w sposób bezwzględny, bazująca na terrorze i nieprzestrzeganiu praw i wolności obywateli

dogmat

(z gr. *dogma* – pogląd, mniemanie, postanowienie, dekret) w teologii chrześcijańskiej twierdzenie uznawane za prawdę objawioną przez Boga, nadające kierunek wierze

esej

krótki tekst przedstawiający subiektywny punkt widzenia autora na dowolny temat

felieton

(z franc. *feuilleton*, od *feuille* – kartka) krótki tekst publicystyczny poruszający tematy polityczne, społeczne, obyczajowe i kulturalne, napisany w sposób lekki i efektowny, zawierający osobiste przemyślenia autora

klasycyzm

(z łac. *classicus* – należący do pierwszej, najlepszej, klasy) – kierunek w literaturze, muzyce i sztuce, nawiązujący do kultury antycznej

pańszczyzna

przymusowa praca i posługi chłopów na rzecz pana feudalnego w zamian za użytkowanie gospodarstwa

poddaństwo

zależność osobista chłopów od właściciela ziemskiego – pana feudalnego

poemat heroikomiczny

dłuższy utwór wierszowany, łączący podniosły styl z błahą, przyziemną tematyką; osiągnięty w ten sposób komizm ma na celu zwrócenie uwagi odbiorcy na poruszane problemy

racjonalizm

(z łac. *ratiōnālis* – rozsądny) – kierunek filozoficzny mówiący o tym, że proces poznawczy (dochodzenie do prawdy) jest możliwe wyłącznie za pomocą rozumu, nie emocji

republikanizm

(z łac. *res publica* – rzecz publiczna) nurt filozofii politycznej, według którego najlepszy ustrój funkcjonuje w republice, rozumianej jako wspólnota obywateli biorących aktywny udział w życiu publicznym

satyra

(łac. *satira*) utwór literacki ośmieszający i piętnujący wady ludzkie, obyczaje, stosunki społeczne itd.

sentymentalizm

(fr. *sentimentalisme*) – kierunek ideowy i artystyczny przełomu XVIII i XIX wieku, charakteryzujący się zainteresowaniem życiem wewnętrznym człowieka: jego psychiką i emocjami. Zachęcał do powrotu do natury i kultywowania przeszłości

sielanka

zwana też bukoliką lub idyllą; liryczno-opisowy utwór ukazujący w sposób wyidealizowany uroki życia na wsi

Słowa kluczowe

literatura, oświecenie, Wolter, Jean-Jacques Rousseau, Gotthold Ephraim Lessing, Aleksander Radiszczew, Daniel Defoe

Bibliografia

Z. Libera, *Oświecenie*, Warszawa 1991.

Historia literatury światowej w dziesięciu tomach, red. T. Skoczek, t. 5, *Oświecenie*, Bochnia–Kraków–Warszawa 2006.

J. Snopek, *Oświecenie: szkic do portretu epoki*, Warszawa 1999.

W. Nawrocki, *Oświecenie. Wykłady o europejskiej literaturze na Zachodzie i w Polsce*, Piotrków Trybunalski 1998.

Audiobook

Polecenie 1

Zapoznaj się z fragmentami utworów wybranych autorów angielskiego i francuskiego oświecenia i odpowiedz na pytania.

Daniel Defoe, „Przypadki Robinsona Crusoe”

Audiobook można wysłuchać pod adresem: <https://zpe.gov.pl/b/PhBL78q6B>

Natura dając człowiekowi rozum - rozmyślał gorzko - pozbawiła go jednocześnie wszystkiego, czym obdarza najlichsze ze zwierząt. Uczyniła go istotą słabą i nagą, pozbawioną węchu, kłów i pazurów. Gdybym nie miał noża, byłbym bezbronny jak pisklę, które wyleci z gniazda. I oto życie zawdzięczam kawałkowi stali, bez której nie potrafiłbym otworzyć, być może, głupiego kokosowego orzecha. Muszę sobie pomagać kamieniem, kijem, żelazem... marznę na kość, gdy tymczasem zwierzę drwić sobie może z zimna i deszczu. Natura dała mu futro...

Źródło: Daniel Defoe, *Przypadki Robinsona Crusoe*, tłum. Stanisław Stampf'l. Cytat za: Ryszard W. Wolny, *Literatura angielska, w: Historia literatury światowej w dziesięciu tomach*, red. Tadeusz Skoczek, t. 5, Bochnia-Kraków-Warszawa 2006, s. 243.

Jonathan Swift, „Podróże do wielu odległych narodów świata”

Audiobook można wysłuchać pod adresem: <https://zpe.gov.pl/b/PhBL78q6B>

Istnieje słuszne przekonanie, że wysokie obcasy są o wiele bardziej zgodne z naszą dawną konstytucją; lecz choćby tak było, Jego Majestat postanowił korzystać jedynie z niskich obcasów w zarządzaniu państwem [...]. Odraza dzieląca owe partie tak się wzmogła, że członkowie ich nie chcą jadać, pić ni mówić ze sobą [...]. I oto pośród tych wewnętrznych niepokojów zagraża nam najazd z wyspy Blefuscu, będącej drugim pod względem potęgi Cesarstwem wszechświata.

Źródło: Jonathan Swift, *Podróże do wielu odległych narodów świata*, tłum. Maciej Słomczyński. Cytat za: *Wypisy z literatury oświecenia, wybór i oprac. Alicja Badowska, Tomasz Przedpełski, Wrocław 1998, s. 21.*

Laurence Sterne, „Podróż sentymentalna przez Francję i Włochy”

Audiobook można wysłuchać pod adresem: <https://zpe.gov.pl/b/PhBL78q6B>

Starzec wstał na moje spotkanie i z pełną uszanowania serdecznością zaprosił mnie, bym usiadł przy stole. Serce moje zajęło tam miejsce od pierwszej chwili, gdy wszedłem

do izby; usiadłem więc od razu, jakbym należał do rodziny, i chcąc jak najprędzej wejść w ową rolę, natychmiast pożyczyłem od staruszka nóż i wzięwszy bochenek, ukrajałem sobie zdrowy kęs. Gdym to uczynił, ujrzałem we wszystkich oczach świadectwo nie tylko zacnej gościnności, ale gościnności połączonej z wdzięcznością, że najwidoczniej o niej nie wątpiłem.

Czy to właśnie, czy też – powiedz, Naturo – coś innego sprawiło, że kęs ten wydał mi się tak słodki?

Źródło: Laurence Sterne, *Podróż sentymentalna przez Francję i Włochy*, tłum. Anna Glinczanka. Cytat za: *Wypisy z literatury oświecenia*, wybór i oprac. Alicja Badowska, Tomasz Przedpełski, Wrocław 1998, s. 40.

Wolter (François-Marie Arouet), „Kandyd, czyli optymizm”

Audiobook można wysłuchać pod adresem: <https://zpe.gov.pl/b/PhBL78q6B>

Pangloss, równie ciekawy jak skłonny do rozumowań, spytał staruszka, jak się nazywał mufti, którego właśnie uduszono.

– Nie wiem, dobry panie – odparł człeczyna – nigdy nie znałem imienia żadnego muftiego ani wezyra. Nie wiem zgoła o tym wydarzeniu. Rozumiem, iż w ogólności ci, którzy trudnią się sprawami publicznymi, giną niekiedy nędznie i że zasługują na to; ale nie pytam nigdy o to, co się dzieje w Konstantynopolu; zadawałam się tym, iż posyłam tam na sprzedaż owoce z ogródka, który uprawiam.

Źródło: Wolter (François-Marie Arouet), *Kandyd, czyli optymizm*. Cytat za: wolnelektury.pl.

Denis Diderot, „Kubuś Fatalista i jego Pan”

Audiobook można wysłuchać pod adresem: <https://zpe.gov.pl/b/PhBL78q6B>

PAN: A któż jest ten, kto pisze tam w górze szczęście i nieszczęście?

KUBUŚ: A kto jest ten, kto uczynił ów wielki zwój, gdzie wszystko jest zapisane? Pewien kapitan, przyjaciel mego kapitana, chętnie byłby dał bitego talara, aby to wiedzieć; kapitan sam nie dałby ani szeląga, ani ja też nie; na co by mi się to zdało? Czy uniknąłbym przez to dziury, w której mam kark skręcić?

Źródło: Denis Diderot, *Kubuś Fatalista i jego pan*. Cytat za: wolnelektury.pl.

Pierre Beaumarchais, „Wesele Figara” (scena III)

Audiobook można wysłuchać pod adresem: <https://zpe.gov.pl/b/PhBL78q6B>

sam; przechadzając się w ciemności, mówi tonem na wskroś posępnym

[...] Nie, panie hrabio, nie będziesz jej miał... Nie będziesz. Dlatego że jesteś wielkim panem, uważasz się za geniusza!... Szlachectwo, majątek, stanowisko, urzędy, wszystko to czyni tak pysznym! Cóżeś uczynił dla zyskania tylu przywilejów? Zadałeś sobie ten trud, aby się urodzić, nic więcej. Poza tym człowiek dość pospolity; gdy ja, do kata, zgubiony w lada jakiej ciżbie, jedynie, aby istnieć, musiałem rozwinąć więcej talentów i rachuby, niż ich zużyto od stu lat, aby rządzić całą Hiszpanią.

Źródło: Pierre Beaumarchais, *Wesele Figara (scena III)*. Cytat za: wolnelektury.pl.

Jan Jakub Rousseau, „Nowa Heloiza”

Audiobook można wysłuchać pod adresem: <https://zpe.gov.pl/b/PhBL78q6B>

Czasami śmiem pochlebiać sobie, że Niebo nadało naszym uczuciom jakąś tajemną zgodność, tak jak zgodne są nasze gusta i lata. Jesteśmy jeszcze na tyle młodzi, iż nic nie zakłóca w nas głosu natury i wydaje się, że wszystkie nasze gusta nawzajem się upodobniają. Zanim jeszcze przejęliśmy jednakie uprzedzenia światowe, mamy jednakowe sposoby odczuwania i spostrzegania; [...] Czasem spotykają się nasze oczy; w tych samych momentach wyrywają się nam westchnienia; czasem skrywana łza... o Julio! Gdyby ta jednomyślność miała głębsze przyczyny... gdyby Niebo nam przeznaczyło... żadna ludzka siła... Ach, przebaczyć... zapominam się; ośmielam się brać życzenia za nadzieję, żar moich pragnień stwarza nie istniejące możliwości.

Źródło: Jan Jakub Rousseau, *Nowa Heloiza*, tłum. Ewa Rządowska. Cytat za: *Wypisy z literatury oświecenia*, wybór i oprac. Alicja Badowska, Tomasz Przedpełski, Wrocław 1998, s. 44–45.

Polecenie 2

Zdecyduj, które z fragmentów zaliczają się do literatury sentymentalnej. Uzasadnij odpowiedź.

Tvoja odpowiedź

Polecenie 3

Określ gatunki literackie poniższych tekstów – które to fragmenty powieści, które sztuki, a które powiastki filozoficznej? Uzasadnij odpowiedź.

Tvoja odpowiedź

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Przyporządkuj definicje słowa „oświecenie” oraz zdania, w których zostało ono użyte, do odpowiednich kategorii. Do każdej kategorii należy przyporządkować dwie odpowiedzi.

Epoka

Osiągnięcie jasności umysłu łączące się z poznaniem prawdy.

W średniowieczu zagłodzenie się przez kobietę uważane było za drogę ku duchowemu oświeceniu.

Olśnienie

Krasicki atakował i ośmieszał zakonników z pasją, jakiej nie spotkamy w libertyńskiej i antyreligijnej literaturze francuskiego oświecenia.

Postępowość

Zaawansowany rozwój i otwartość na to, co nowe.

W buddyzmie

[...] odwiedzają miejscowość Bodhgaja w Indiach, by medytować u stóp świętego figowca, następcy Drzewa Bodhi, w którego cieniu Sakyamuni Buddha 2500 lat wcześniej osiągnął Oświecenie.

W religiach Wschodu: pożądany stan umysłu osiągnany przez długotrwałą medytację.

Prąd społeczno-kulturalny w Europie przełomu XVIII i XIX w. oparty na filozofii racjonalizmu, głoszący kult wiedzy i rozumu.

Już w XII i XIII wieku Chiny osiągnęły poziom oświecenia europejskiego. Kiedy Europejczycy przyjeżdżali:

Europejczycy prywali
w łupinkach, Chińczycy –
w dżonkach [...]. Chiny się
ucywilizowały dużo wcześniej
niż Europa.

Cytaty zaczerpnięte z internetowej wersji *Wielkiego słownika języka polskiego*.

Zapoznaj się z notkami biograficznymi znanych pisarzy oświecenia, a następnie wykonaj polecenia.

Wikimedia Commons, domena publiczna.

Godfrey Kneller, *Daniel Defoe*, XVII/XVIII w.

Daniel Defoe (1660–1731) w młodości mieszkał w Londynie, zajmując się handlem. Nie odnosił sukcesów w tej dziedzinie i pod koniec XVII w. rozpoczął karierę literacką. Jego utwory były zaangażowane społecznie i politycznie. Za panowania królowej Anny (1702–1714) wydał pamflet, w którym ostro potępił nietolerancję wyznaniową angielskich władz. Po ujawnieniu autorstwa został wtrącony do więzienia i skazany na karę pręgi. Defoe był wszechstronnym pisarzem, publikował również w prasie („The Review”), jednak największą sławę przyniosło mu powieściopisarstwo (zwłaszcza *Przypadki Robinsona Crusoe*, *Piechotę przez Afrykę*, *Roxana*, czyli *szczęśliwa kochanka*). Defoe opublikował też reportaż *Dziennik roku zarazy*, w którym opisał epidemię dżumy

w Londynie z 1665 r. Większość życia spędził w tym mieście i tu zmarł w 1731 r.

2

Jean Huber, Wikimedia Commons, domena publiczna.

Jean Huber, *Kolacja filozofów*, II poł. XVIII w. Wolter podnosi rękę, a wokół niego siedzą m.in: Jean Le Rond d'Alembert, Jean Antoine de Condorcet, Denis Diderot, Jean-François de La Harpe.

François-Marie Arouet (znany jako Wolter, 1694–1778) urodził się w Paryżu, w bogatej rodzinie mieszczańskiej (jego ojciec był notariuszem). Kształcił się u jezuitów. Uchodził za błyskotliwego i szybko zdobył protekcję wpływowych osób. W młodości dwukrotnie był więziony za swoje przekonania. Podobnie jak Monteskiusz, podziwiał angielskie rozwiązania ustrojowe. Krytykował absolutyzm: ograniczanie wolności słowa, więzienie bez wyroku sądowego, stosowanie tortur, ucisk podatkowy. Walczył z przesądami ludu, nietolerancją Kościoła katolickiego i fanatyzmem religijnym. Sam był deistą. Lekkość i dowcip charakteryzujące styl Woltera, przyniosły mu ogromną popularność w kręgach szlacheckich i mieszczańskich. Do jego najważniejszych dzieł zaliczamy: *Historia Karola XII*, *Listy filozoficzne*, *Kandyd, czyli optymizm*, *Traktat o tolerancji*, artykuły do *Wielkiej encyklopedii francuskiej d'Alemberta i Diderota*.

Wikimedia Commons, domena publiczna.

Autor nieznany, Jean-Jacques Rousseau trzymający w ręku swoją *Umowę społeczną*, karta do gry z okresu rewolucji francuskiej.

Jan Jakub Rousseau (1712–1778) urodził się w Genewie, w rodzinie francuskich hugenotów (wyznawców kalwinizmu). Jego matka umarła, gdy był dzieckiem, a w wieku 10 lat został porzucony przez ojca. W młodości podróżował po Sabaudii, Francji i Włoszech (był guwernerem, lokajem, strzelcem, kopistą i sekretarzem). Nie miał wystarczających środków, żeby podjąć studia, dlatego uczył się we własnym zakresie. Z czasem zyskał sławę zdolnego pisarza i filozofa. W 1762 r. ukazały się jego *O umowie społecznej* oraz *Emil, czyli o wychowaniu*. Rousseau idealizował życie na wsi i stawiał naturę ponad cywilizację (nauki i sztuki). Ówczesne społeczeństwo uważał za niemoralne i skorumpowane, a nierówności wynikające z systemu stanowego potępiał, uważając je za sprzeczne z prawami naturalnymi. Szczególnie ważne dla niego były równość i wolność. W przeciwieństwie do większości filozofów oświecenia Rousseau stawiał uczucia ponad rozum.

Wikimedia Commons, domena publiczna.

Anna Lisiewska, *Gotthold Ephraim Lessing*, między 1767 a 1768 r.

Gotthold Ephraim Lessing (1729–1781) był najwybitniejszym przedstawicielem literatury niemieckiego oświecenia. Przyczynił się do rozwoju dramatu mieszczańskiego (*Pani Sara Sampson*, *Minna von Barnhelm*). W sztuce *Emilia Galotti* głównym bohaterem uczynił mieszczanina przeciwstawiającego się despotyzmowi i pseudomoralności arystokracji. Dużą popularność przyniósł mu dramat *Natan mędrzec*, głoszący idee tolerancji religijnej. Lessing zajmował się też krytyką literacką. Przedkładał teatr angielski nad francuski, szczególnie cenił Szekspira. Był masonem, jednak dość krytycznie pisał o kierunku, w jakim idee promowane przez masonów ewoluowały w XVIII w.

Połącz autorów z tytułami utworów, które wyszły spod ich pióra.

Gotthold Ephraim Lessing

Baruch Spinoza

Daniel Defoe

Traktat o tolerancji

Jan Jakub Rousseau

Umowa społeczna

Wolter

Natan mędrzec

Zidentyfikuj autorów, o których mowa (wybierz spośród osób podanych powyżej i wpisz w odpowiednie miejsca ich imię i nazwisko).

1. Mieszkał w Wielkiej Brytanii.

2. Ostro krytykował absolutyzm i instytucje kościelne, zwłaszcza rzymskokatolickie. Wierzył w istnienie Boga, jednak uważał, że nie ingeruje on w ziemskie sprawy.

3. Wolał przebywać na wsi niż w mieście.

4. Czerpał inspirację z obserwacji życia w mieście. Niekoniecznie interesowały go warstwy najbardziej uprzywilejowane.

Zapoznaj się z fragmentem *Dziennika roku zarazy* Daniela Defoe (1660–1731), autor nawiązuje w nim do epidemii dżumy, która nawiedziła Londyn w 1665 r., a następnie wykonaj polecenia.

((Daniel Defoe

Dziennik roku zarazy (1722)

Chciwość niektórych była tak przemożna, że gotowi byli ponieść najgorsze ryzyko, byle kraść i rabować; a zwłaszcza w domach, gdzie cała rodzina wymarła i została wywieziona na cmentarz; włamywali się i nie zważając na nic, na niebezpieczeństwo zarażenia się, ściągali nawet ubrania z nieboszczyków, nawet pościel z łóżek, na których leżały trupy. [...]

Wspominałem już, że ludzi ogarnęła desperacja i całkiem zdali się na wolę losu, ale właśnie taki stan rzeczy silnie na nas podziałał i to trwało przez trzy czy cztery tygodnie; to znaczy, ludzie stali się odważni i śmiali, nie bali się już jedni drugich ani nie zamykali się w czterech ścianach, ale chodzili wszędzie i rozmawiali ze wszystkimi. [...] Tak samo jak ludzie nie unikali już spotkań w miejscach publicznych, tak zbierali się tłumnie w kościołach, aż dziw brał. Nie pytali już, przy kim siedzą, czy to z bliska, czy z daleka, jak odrażające wąchają zapachy ani w jakiej kondycji są ci, co ich otaczają. [...] Jeszcze jeden rok zarazy wyrównałby wszystkie te różnice. Bliskie obcowanie ze śmiercią lub chorobami grożącymi śmiercią usunęłoby żółć zatruwającą ludzkie dusze, zniweczyło dzielące nas niechęci i nauczyło nas patrzeć na wiele rzeczy innymi oczami, niż to czyniliśmy dotychczas. [...] Po tamtej stronie grobu będziemy znowu wszyscy braćmi, jakichkolwiek byliśmy przekonań i do jakichkolwiek należeliśmy wyznań; nie znajdziemy ani uprzedzeń, ani wątpliwości; tam wszyscy wyznawać będziemy jedną zasadę i będziemy mieć jednake poglądy.

Źródło: Daniel Defoe, *Dziennik roku zarazy (1722)*, [w:] *Wypisy z literatury oświecenia*, przeł. Jadwiga Dmochowska, wybór i oprac. Alicja Badowska, Tomasz Przedpełski, Wrocław 1998, s. 29–30.

Wykaż, że utwór cytowany wyżej nie może być traktowany jako rzetelne źródło informacji.

Sformułuj argument przemawiający za tym, że utwór może być jednak wykorzystany jako źródło pomocnicze przy odtwarzaniu wydarzeń, o których w nim mowa.

Zacytuj fragment tekstu świadczący o tym, że Daniel Defoe był zwolennikiem tolerancji religijnej.

Zapoznaj się ze źródłami, a następnie wykonaj polecenia.

Źródło A

((Żelazne berło dzierżąc w dłoni,
Car z czołem uniesionym pychą,
Władczo na dumnym siadłszy tronie,
Nie naród widzi – garstkę lichą.
„Jam panem śmierci i żywota.
Oszczędzę łotra, gdy ochota,
Kogo zapagnę, władzą darzę,
Śmieją się wszyscy, gdy się śmieję,
Gdym groźny – płonną rzuć nadzieję,
Życ będziesz – gdy ci żyć rozkażę”.

Powstaną zbrojne hufce wszędy,
Nadzieja walki wszystkich cieszy,
We krwi despoty wstyd i błędy
Obmyć czym prędzej każdy śpieszy.
Widzę: miecz ostry wszędzie błyska
I śmierć nie schodzi z bojowiska,
Nad dumną głową polatuje.
Skowane cieszcie się narody,
To prawo zemsty – głos przyrody,
To król na szafot już wstępuje.

Źródło: Aleksander Radiszczew, *Wolność* (1781–1783) (strofy 11 i 13), przeł. Seweryn Pollak, za: Bogusław Mucha, *Literatura rosyjska*, w: *Historia literatury światowej w dziesięciu tomach*, red. Tadeusz Skoczek, t. 5, Bochnia–Kraków–Warszawa 2006, s. 55.

Źródło B

Jan Chrzyciel Lampi, *Katarzyna II*, 1793 r.

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

Wybierz zdanie, które jest prawdziwe.

- ☐ Źródło A jest skierowane przeciwko rządowi Katarzyny II, natomiast źródło B przedstawia je w dobrym świetle.
- ☐ Autorzy źródeł A i B byli negatywnie nastawieni do rządów carycy Katarzyny II.
- ☐ Źródło B jest skierowane przeciwko Katarzynie II, natomiast źródło A powstało na jej pochwałę.
- ☐ Autorzy obu źródeł mieli pozytywny stosunek do Katarzyny II.

Wyjaśnij, dlaczego Aleksander Radiszczew, chociaż miał na myśli rządy Katarzyny II, nie wymienił imienia carycy w swoim utworze.

W 1790 r. Aleksander Radiszczew wydał we własnej drukarni książkę *Podróż z Petersburga do Moskwy*, w której skrytykował absolutystyczne rządy w Rosji i los chłopów pańszczyźnianych. Nie podpisał się, ale władze przeprowadziły śledztwo i ustaliły autorstwo publikacji. Wyrok był surowy: kara śmierci. „Oświecona” caryca łaskawie zamieniła go na dziesięcioletnie zesłanie na Syberię.

Ćwiczenie 5

Ustaw poniższe wydarzenia w kolejności chronologicznej. Następnie wykonaj kolejną część ćwiczenia.

W 1765 r. sprawę Jeana Calasa ponownie rozpatruje sąd. Mężczyzna zostaje pośmiertnie zrehabilitowany i uznany za niewinnego. Decyzją króla rodzina Calas otrzymuje odszkodowanie w formie renty.

Rodzina Calas zeznaje, że Marc Antoine został zamordowany.

W czasie procesu, w czasie którego jest poddawany torturom, Jean Calas nie przyznaje się do stawianych mu zarzutów. Z czasem cała rodzina zmienia zeznania – twierdzi, że Marc Antoine popełnił samobójstwo. Wiele na to wskazuje.

9 marca 1762 r. Jean Calas słyszy wyrok śmierci. Zapadł po przesłuchaniu świadków, w większości katolików. Ich zeznania były nieprecyzyjne, często zawierające zasłyszane, niepotwierdzone informacje.

Pod wrażeniem historii rodziny Calasów Wolter wydaje *Traktat o tolerancji* (1764).

Syn Jeana Calasa, Donat, chce przywrócić dobre imię ojcu i szuka wsparcia u słynnego filozofa Woltera.

Następnego dnia Jean Calas zostaje publicznie poddany łamaniu kołem, jego ciało spalono, a prochy rozrzucono na wietrze.

Jean Calas, francuski kupiec i hugenota (wyznawca kalwinizmu) z Tuluzy, znajduje w swoim sklepie martwe ciało najstarszego syna, Marca Antoine'a.

Jean Calas zostaje oskarżony o zabójstwo syna i postawiony przed sądem.

W większości rzymskokatolickiego wyznania mieszkańcy miasta oskarżają Jeana Calasa o zabójstwo syna. Mówi się, że zrobił to z zemsty, za to, że Marc Antoine chciał zmienić wyznanie na rzymskokatolickie.

Wskaż właściwe dokończenie zdania.

Podczas gdy Tuluza żyła procesem Jeana Calasa, Francją rządził...

☐ Ludwik XVI.

☐ Ludwik XIV.

☐ Ludwik XV.

Ćwiczenie 6

Zapoznaj się z fragmentem *Traktatu o tolerancji* Woltera i odpowiedz na pytania.

« Odpowiadacie, że to wielka różnica, że wszystkie religie są dziełami ludzi, a tylko Kościół katolicki, apostolski i rzymski jest dziełem Boga. Ale czyż, mówiąc szczerze, dlatego że nasza religia jest boska, ma ona panować za pomocą nienawiści, furii, banicji, wydzierania dóbr, więzień, morderstw i przy pomocy aktów dziełczynnych oddawanych Bogu za te morderstwa? Im bardziej religia chrześcijańska jest boska, tym się mniej godzi, aby ją człowiek narzucał. Jeżeli jest dziełem Boga, Bóg utrzyma ją bez was. Wiecie, że nietolerancja tworzy tylko obłudników albo buntowników. Jakaż zgubna alternatywa! Czyżbyście, jednym słowem, chcieli podtrzymywać przy pomocy katów religię Boga, którego kaci zgładzili, a który głosił jedynie łagodność i cierpliwość?

Źródło: Wolter, *Traktat o tolerancji*, przeł. Zdzisław Rytko i Adolf Sowiński, za: *Wypisy z literatury oświecenia*, wybór i opracowanie Alicja Badowska, Tomasz Przedpełski, Wrocław 1998, s. 157–158.

Jaki był związek między publikacją *Traktatu o tolerancji* Woltera a procesem Jeana Calasa opisanym w ćwiczeniu 5?

Dlaczego Wolter atakuje Kościół katolicki w kontekście procesu Jeana Calasa?

Zapoznaj się z fragmentami komentarza historyka literatury na temat dramatu Gottholda Ephraima Lessinga *Natan mędrzec* (1779) i wykonaj polecenia.

Fragment A

((*Natan mędrzec* (1779) jest ostatnim dziełem dramatycznym Lessinga i różni się od poprzednich utworów. Plan ukończenia tego poematu [...], którego zamysł narodził się wiele lat wcześniej, powstał w konsekwencji uciążliwych polemik i utarczek pisarza z hamburskim pastorem Melchiorem Goezem oraz kilkoma innymi teologami. Chodziło m.in. o to, że pracujący w Wolffenbüttel Lessing-bibliotekarz opublikował rękopis Samuela Reimarus (1694–1768), przeciwnika dogmatycznych poglądów i zwolennika tolerancji wobec wszystkich wyznań. *Wolfenbütteler Fragmente* zawierały krytykę chrześcijaństwa, wskazywały na sprzeczności w nauce Kościoła, atakowały silny wówczas autorytet Kościoła protestanckiego oraz kwestionowały boskość Chrystusa. Lessing nie ukrywał w dołączonym komentarzu, że częściowo podziela poglądy Reimarus, co wywołało gwałtowne ataki ortodoksyjnych teologów protestanckich, którzy wystąpili do władz świeckich o konfiskatę wydawanych pism oraz zażądali ostrej cenzury.

Fragment B

((Akcja dramatu rozgrywa się w okresie wypraw krzyżowych, a podejmuje problematykę związaną z trzema religiami monoteistycznymi: chrześcijaństwem, judaizmem oraz islamem. Bohaterem sztuki jest Żyd Natan, który w czasie pogromu stracił żonę i siedmiu synów. Wychowuje przybraną córkę Rechę, wpajając jej humanistyczne ideały i ucząc jej miłości człowieka. [...] O rękę dziewczyny stara się templariusz, któremu sułtan Saladyn daruje życie, ponieważ dostrzega w nim podobieństwo ze swoim zaginionym bratem. Natan nie godzi się na to małżeństwo. W trakcie zawitej fabuły okazuje się, że templariusz jest bratem

dziewczyny, a ich ojcem – nieżyjący brat sułtana Assad, który przeszedł swego czasu na chrześcijaństwo. Sztuka kończy się wielkim pojednaniem. Tolerancyjny i altruistyczny Saladyn docenia mądrość i szlachetność Natana, akceptuje swoich naturalnych przeciwników chrześcijan oraz wyznawców religii żydowskiej. [...] Zdecydowanie negatywną postacią jest fanatyczny patriarcha Jerozolimy, uosabiający wszystkie ciemne cechy wojującego chrześcijaństwa jak zaślepienie, podstęp, zdrada i okrucieństwo.

Norbert Honsza, *Literatura niemiecka*, w: *Historia literatury światowej w dziesięciu tomach*, red. Tadeusz Skoczek, t. 5, Bochnia–Kraków–Warszawa 2006, s. 285–286.

Zdecyduj, które stwierdzenie dotyczy fragmentu A, a które fragmentu B. Uzasadnij swoje odpowiedzi.

1. W tekście jest mowa o postaciach fikcyjnych. Fragment A ☐ Fragment B ☐
2. W tekście występują postaci historyczne. Fragment A ☐ Fragment B ☐

Uzasadnienie

Ćwiczenie 8

Wypisz skojarzenia, które można by umieścić w chmurze wyrazów dotyczącej tematyki literatury oświecenia.

Tvoja odpowiedź

Jeśli masz możliwość, zapytaj inne osoby (np. koleżanki i kolegów z klasy) o ich skojarzenia.

Ćwiczenie 9

Użyteczna czy zbędna? Wyraż i uzasadnij swoją opinię na temat wykorzystania literatury (nie tylko oświeceniowej) w badaniach historycznych.

Tvoja odpowiedź

Dla nauczyciela

Autor: Martyna Wojtowicz

Przedmiot: Historia

Temat: Co czytali Europejczycy w oświeceniu?

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum

Podstawa programowa:

Zakres rozszerzony

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

XXIV. Europa w dobie oświecenia. Uczeń: spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto:

2) analizuje i interpretuje fragmenty tekstów myślicieli oświeceniowych;

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje obywatelskie.

Cele operacyjne:

Uczeń:

- referuje poglądy autorów epoki oświecenia;
- uzasadnia, dlaczego niektórym pisarzom oświecenia groziła śmierć z uwagi na głoszone przez nich idee;
- analizuje wykorzystanie utworów literackich jako źródeł historycznych.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- rozmowa nauczająca z wykorzystaniem ćwiczeń interaktywnych;

- analiza materiału źródłowego (porównawcza);
- dyskusja.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda;
- telefony z dostępem do internetu.

Przebieg lekcji

Faza wstępna:

1. Nauczyciel wyświetla na tablicy i odczytuje temat lekcji oraz cele zawarte w sekcji „Wprowadzenie”.
2. Wprowadzenie do tematu: Nauczyciel poleca, aby wybrany uczeń / uczniowie/ przedstawił najważniejsze idee oświecenia. Wskazana osoba może zapisywać propozycje uczniów na tablicy.

Faza realizacyjna:

1. Nauczyciel przedstawia najważniejsze założenia pism oświeceniowych, ich tematykę, najważniejszych twórców oraz ich dzieła, m.in. Jana Jakuba Rousseau, Monteskiusza, Woltera. Nawiązuje do faktu, że literatura oświecenia miała nie tylko bawić, ale również uczyć i propagować nowe wzorce zachowań. Przywołuje projekt *Wielkiej encyklopedii francuskiej* oraz rozwój dziennikarstwa.
2. Praca z multimedium („Audiobook”). Nauczyciel zapowiada, że uczniowie wysłuchają audiobooka, w którym omówione jest jedno z najważniejszych dzieł oświeceniowych: *Umowa społeczna* napisana przez Jana Jakuba Rousseau. Odtwarza uczniom nagranie.
3. Po zapoznaniu się z audiobookiem nauczyciel poleca, aby uczniowie w parach wykonali polecenie 2: „Zdecyduj, które z fragmentów zaliczają się do literatury sentymentalnej. Uzasadnij odpowiedź”, a następnie polecenie 3 „Określ gatunki literackie poniższych tekstów – które to fragmenty powieści, które sztuki, a które powiastki filozoficznej? Uzasadnij odpowiedź.”. Wskazana osoba przedstawia swoje odpowiedzi.
4. Utrwalanie wiedzy i umiejętności. Uczniowie wykonują indywidualnie ćwiczenia 3 i 4 z sekcji „Sprawdź się”, analizują teksty źródłowe i ilustracje, a następnie porównują

swoje odpowiedzi z kolegą lub koleżanką.

5. Kolejne ćwiczenia 5 i 6 (dotyczące procesu Jeana Calasa oraz *Traktatu o tolerancji* Woltera) uczniowie wykonują w parach. Nauczyciel prosi uczniów z wylosowanej albo wskazanej pary o odpowiedź, na koniec udziela uczniom informacji zwrotnej.

Faza podsumowująca:

1. Nauczyciel omawia przebieg zajęć, wskazuje mocne i słabe strony pracy uczniów.

Praca domowa:

Wykonaj ćwiczenie 9: „Użyteczna czy zbędna? Wyraż i uzasadnij swoją opinię na temat wykorzystania literatury (nie tylko oświeceniowej) w badaniach historycznych”.

Materiały pomocnicze:

Z. Libera, *Oświecenie*, Warszawa 1991.

Historia literatury światowej w dziesięciu tomach, red. T. Skoczek, t. 5, *Oświecenie*, Bochnia–Kraków–Warszawa 2006.

J. Snopek, *Oświecenie: szkic do portretu epoki*, Warszawa 1999.

W. Nawrocki, *Oświecenie. Wykłady o europejskiej literaturze na Zachodzie i w Polsce*, Piotrków Trybunalski 1998.

Wskazówki metodyczne:

- Uczniowie mogą zapoznać się przed lekcją z sekcją „Audiobook”, aby przygotować się do późniejszej pracy.